

Pomogáts Béla

Temesvár a magyar irodalomban

A mai Temesvár mögött közel ezer esztendő magyar és közép-európai történelme áll, ennek a történelemnek minden viszontagságával és drámai eseményével. (Különben ez a legtöbb történelmi magyar városról elmondható.) A várost a tizenegyedik és tizenkettedik század fordulóján alapították, 1212-ben mint *Castrum Temesiensis* szerepelt. Valójában ennél is régebbi, helyén már a rómaiaknak is volt castrumuk. Az Árpád-házi királyok idején a temesi várispán székhelye, a magyar Délvidék egyik – katonai és gazdasági tekintetben egyaránt – jelentékeny városa volt, ahol 1318-ban Róbert Károly várkastélyt építtetett, 1497-ben Zsigmond császár országgyűlést tartott. A törökellenes háborúkban mindig fontos szerepet töltött be, védműveit Hunyadi János erősítette meg, 1456-ban Temesvár volt a balkáni hadjárat kiindulási pontja, Mátyás király és Kinizsi Pál is innen indította a törökök ellen hadait. A Dózsa György által vezetett parasztfordalom végső hadi cselekményeinek tragikus színhelye volt, a keresztések ostrom alá vették, Szapolyai János erdélyi vajda serege mentette fel. Ott fogták el a parasztzvezért és társait, akiket azután válogatott kínzásokkal végezték ki. Taurinus István humanista költő *Stauromachia* című históriás költeményében ennek történetét örökíti meg. 1552-ben Losonczy István várkapitány az ott küzdő német és spanyol zsoldosok követelésére, a várország szabad elvonulása fejében átadta a várat a török seregnek, amely aztán hitszegő módon lerohanta és lekaszabolta a kivonuló várvédőket, a halálos sebet kapott várkapitányt lefejezték. A vár ezt követve százhatvanégy esztendeig maradt török uralom alatt, mint a temesvári pasa székhelye. A Savoyai Jenő vezetése alatt küzdő császári seregek 1716-ban (tehát már a Rákóczi Ferenc által vezetett függetlenségi háború után) foglalták vissza, ezután a temesi határőrvidék központja lett. A romokban heverő várat újjáépítették, a bécsi kormányzat egyféle „katonavárost” alakított ki benne, nagy számban telepítettek be megbízhatóknak tartott német és szerb lakosokat. Csak 1751-ben vezették be a polgári közigazgatást, a város 1781-ben II. Józseftől szabad királyi városi rangot kapott.

A reformkorban sokat fejlődött a város, a magyarországi polgári átalakulás egyik „mintavárosa” lett. Várát 1849-ben sikertelenül ostromolták a honvédcsepatok, falait a városfejlesztés érdekében a szabadságharc után lebontották, ezt követve modern nagyváros alakult ki, nagyszabású ipari üzemekkel, közigazgatási és kulturális létesítményekkel. 1869-ben villamosvasúti közlekedés indult meg (Európában az elsők között), bevezették az utcai közvilágítást – az első világháború előtti Magyarországnak Budapest, Pozsony, Újvidék és Nagyvárad mellett a Béga-parti település volt a leginkább fejlődő, nyugat-európai színvonalra emelkedő városa. Mindennek a gyorsan kialakuló polgárosodás volt a kerete és a bázisa, ez egyszerre mind közös munkára, együttműködésre készítette Temesvár magyar, német, román és szerb lakosait. Temesvár a magyar polgárosodás, a gyáripar, a kereskedelem, és mindezzel együtt a kulturális élet mintavárosa lett, ez a fejlődés alapozta meg azt a kiemelkedő szerepet, amelyet a város azóta és ma is a Bánság, és általánosságban Románia városai között, mint urbanizációs minta betölt.

A rohamos fejlődés a város gyors ütemű magyarosodását eredményezte, korábban a lakosság döntő többsége német volt, az 1867-es kiegyezés után viszont nagymértékben erősödött a magyarság, ez az első világháború előestéjén (az 1910-es utolsó osztrák-magyar népszámlálás adatai szerint) a 72 555 főt számláló lakosságból 28 595 főt, azaz a népesség 39%-át tette ki, ebben az időben a németek létszáma 31 644, aránya 44%, a románok létszáma 7 566, aránya 10,5%, a szerbek létszáma 3 290, aránya 4,5% volt. A város következőképp részben német, részben magyar jellegűnek volt tekinthető. Ez az etnikai statisztika változott meg igen radikálisan, és mind a magyarok, mind a németek tekintetében rendkívül kedvezőtlenül a mögöttünk maradt közel egy évszázad leforgása során. Temesvár, amely a tizennyolcadik században szinte teljesen német városnak volt tekinthető, a huszadik század elejére pedig rohamos módon magyarosodott, ma igen nagy többségében román lakosságú város, a szerbek szinte teljesen, a németek igen nagy részben eltűntek. Ez utóbbiban nagy szerepet játszott az is, hogy a romániai diktatúra idején igen sok német ajkú polgár, és szinte a teljes német értelmiség áttelepült a Német Szövetségi Köztársaságba, közöttük az elmúlt években nemzetközi elismerést szerzett Herta Müller író, akinek családját 1944-ben, miután Románia átállt a Szovjetunió oldalára, a német lakosság nagy részéhez hasonlóan hosszú évekig szovjet munkatáborban tartották fogva. Az 1953-ban született Herta Müllernek 1987-ben sikerült Berlinbe költöznie, 2009-ben irodalmi Nobel-díjat kapott. (*A rókiák csapdába esnek* című elbeszéléskötete 1995-ben, *Lélegzetminta* című regénye 2010-ben Budapesten is megjelent magyarul.)

Temesvár magyar lakossága erősen megfogyatkozott, a város magyar kulturális élete tulajdonképpen egy kicsiny belvárosi „szigeten” összpontosul, a római katolikus és a református templom, a magyar folyóiratok, lapok, valamint könyvkiadók és a magyar kulturális egyesület körül. Ma (az 1992-es népszámlálás adatai szerint) a város 334 115 főt számláló lakosságából 274 511, azaz 82,1% román, 31 785, azaz 9,51% magyar, 7 748, azaz 2,31% szerb nemzetiségű. Ezt a létszámot még néhány ezer cigány, zsidó és bolgár identitású népesség egészíti ki. A magyar lakosság létszáma drasztikus módon csökkent a romániai rendszerváltozást követő majdnem negyed évszázad során, ilyen módon a temesvári magyarság igazából szórványnak tekinthető. Kulturális szerepe és hatása mindezek ellenére folyamatosan fennmaradt, a város ma is a magyar művelődés, és különösen a romániai magyar művelődés fontos központja, ugyanakkor keretet ad a magyar és a többi bányászati kultúra találkozásának és együttműködésének. Temesvárnak több nemzeti közösség és kultúra együttélése és együttműködése adott igazi közép-európai szerepet. Ahogy Vicze Károly a 2006-ban Temesváron megjelent *„Az vég Temesvárbán...”* című kitűnő történeti és művelődéstörténeti összefoglalása megállapítja: *„Vezéregyéniségei, kormányzói között voltak csehek, olaszok, franciák és spanyolok. Volt szerbiai és lett belőle romániai város. Kevés város van még a kontinensen, amelynek ennyire összeurópai történelme van.”*

A város, mint a magyar kultúrában igen régi időktől fogva nagy szerepet kapó szellemi és igazgatási központ, először azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy 1435 körül ott született a magyar középkori irodalom jeles egyénisége: Temesvári Pelbárt ferences hitszónok. Mondhatni, Európa-szerte ismert és becsült egyházi író, akinek prédikációi igen népszerűek voltak a Hunyadiak korában. A krakkói egyetemen tanult, később a budai Szent János-kolostorban teológiát tanított, majd az esztergomi ferences rendház főnöke volt, élete végén, 1504-ben bekövetkezett haláláig, ismét a budai kolostorban élt. Prédikációinak *Pomerium* című három kötetbe foglalt kiadása 1498-ban jelent meg. Ezek a könyvei a mohácsi vészig vagy húsz kiadásban kerültek az olvasó elé – ez is mutatja, hogy a középkori latin nyelvű magyarországi irodalom egyik leginkább népszerű szerzője volt. *Válogatott írásai* legutóbb 1982-ben Budapesten magyar nyelven jutottak az érdeklődők kezébe.

Temesvár volt Dózsa György 1514-es parasztháborújának utolsó színtere, Szapolyai János erdélyi vajda (későbbi király) serege ott győzte le a „kereszteseket”, ott ítélték szörnyű kínhalálra: tüzes trónusra a felkelés vezérét. Mindez mély nyomot hagyott irodalmunkban, a város történetéhez fűződő szépirodalom igen széles körben mutatta be a „keresztes had” vereségét és a parasztvezér borzalmas halálát. Az 1480 és 1516 között élt Taurinus (eredeti német nevén: Stieröxel, magyarul: „bika”) István gyulafehérvári kanonok és vikárius, a magyarországi humanista irodalom neves személyisége, 1519-ben Bécsben megjelent *Stauromachia, id est cruciatorum servile bellum* című, latin nyelven írott verses munkájában egyházi feletteseinek: Bakócz Tamás esztergomi érseknek és Várdai Ferenc gyulafehérvári püspöknek a felfogásához igazodva súlyosan elítélő szavakkal bélyegezte meg a parasztháborút és ennek vezérét. Munkája végén a következő (naturalista részletektől sem tartózkodó) képet adta Dózsa György kínhaláláról (Muraközy Gyula fordításában):

*S tépi le már sok vér szennyezte ruháját
róla a hóhér, majd égő botot ad a kezébe,
és tüzesült koronát illeszt fejedelmi fejére,
s úgy ékíti királyi díszekkel, mint fejedelmet.*

*Pór ha szítóját, szökevényét, gaz vezetőjét
csúfolják a királysággal, s hóhéra szavára
sárga halántékát izzó vaspántba szorítják.
Megroppan széles koponyája; szemén meg az orrán
s nagy fülein meg szájüregén agya nedve kibuggyan.
Így csöpög épp az aludtjének sűrű folyadéka,
míg ritkásan szótt szita nyomja, a tölgyfaedényből,
s így folyik el sűrű lyukakon kiszorítva a nedve,
mint agya itt a tüzes pánttól szétnyomva szivárgott,
s rettenetes folyadék szennyével lepte be arcát.*

*Nádvesszővel űzött szolgálói csapatja körötte
táncot járt szilajon, s vad urát gúnyolta: királyját.
Majd, fenyegetve kivont tőrrel, hogy jelt ad a vajda,
rontva reá rágiák, szaggatják pusztá fogukkal;
tépik a szétroncsolt tagokat, nyeldesve, amit már
megrágtak, s azután kezdik szüröcsölni kiomló
vérét is – nyomorult szolgálók! – eltelve a hússal.*

Dózsa György történelmi és irodalmi megítélése természetesen a múlt évszázadok során teljes mértékben átalakult, ebben nagy szerepet kapott a szépirodalom, így Petőfi Sándor *A nép nevében*, Ady Endre *Dózsa György lakomáján* vagy *Történelmi lecke fiúknak*, Juhász Gyula *Dózsa feje*, Illyés Gyula *Dózsa György beszéde a ceglédi piacon*, Sárközi György *Magukért lázadó Dózsák*, Sinka István *György vezér a tüzeknek suttog*, Csanádi Imre *Dózsa György népe*, Jankovich Ferenc *Cegléd ünnepére*, Székely János *Dózsa*, Juhász Ferenc *A tékozló ország* és még jó néhány költemény. (Ezekből a költői művekből Tóth Gyula adott közre 1972-ben *Dózsa – magyar költők versei* címmel gazdag gyűjteményt.) Hivatkozhatom prózai művekre is, így Eötvös József *Magyarország 1514-ben* című, 1847-ben az olvasó elé került regényére, amely a megértés szándékával közeledett Dózsa György alakjához, vagy Szabó Pál 1947-es, *A nagy temető* című regényére, amely korának felfogása szerint a magyar történelem és a népi szabadságmozgalmak nagy hőseként mutatta be a parasztvezért. Sárközi György *Dózsa* című, 1939-es és Illyés Gyula *Dózsa György* című, 1956-os drámai műve ugyancsak belső azonosulással beszélt 1514 tragikus eseményeiről. Közülük

csupán egyetlen klasszikus magaslatra emelkedő költeményt, Ady Endre *Dózsa György lakomáján* című, nevezetes versét citálom ide, ez természetesen a parasztvezér temesvári kínhalálának véres emlékét idézi fel.

*Sebő pajtás, mit szól a gyomrod?
Pajtás, ebeké a vérünk:
Fejünk fölött varjak kárognak.
Pajtás, meghalt a vezérünk.*

*Különb volt, mint nyolcvan apátúr,
Szentebb úr nem vala itten,
Úgy trónolt ott, a tüzes trónon,
Mint az egekben az Isten.*

.....
*Gyomrunkban az élet s az átok,
Hajh, gyomor, hajh, kutya bendő,
Ti vagytok Magyarország sírja
S ti lesztek majd a jövendő.*

*Lesz bőjtje a nagy lakomának,
Lesz új vezér és új Dózsa.
Sebő pajtás, ne köpködj: megvált
Bennünket a Dózsa trónja.*

A temesvári csata után kínhalált szenvedett parasztvezér tragikus sorsát jelenítette meg Székely János *Dózsa* című, 1964-ben közreadott elbeszélő költeménye is. A forradalmi hős alakját korábban a *Bolyai hagyatéka* című szonettkoszorú is felidézte, ezt teljesítette ki a későbbi drámai hangoltságú nagyobb költői mű, műfaját tekintve monológok sorozata. A költő a jól ismert eseményeket követi, s hét epizódban, valamint két intermezzóban adja elő Dózsa György lázadó sorsának krónikáját a török béggel vívott, győzelmes párviadaltól kezdve a szörnyű kínhalálig. Számot vet a parasztháború vereségével, sőt történelmileg meghatározott kilátástalanságával, ennek ellenére a keresztesek erkölcsi fölényét és a vezér helytállásának erkölcsi értékét emeli ki. A költeménynek jól szerkesztett drámai íve van, a szöveg valóságos karakterét fejezik ki az ötös, illetve hatodfeles drámai jambusok is. A monológok a végzetel hadakozó, s végül a végzetet elfogadó történelmi hős tragédiáját állítják az olvasó elé, a fátum felismerésében és emelt tekintetű elfogadásában jelölve meg az emberi méltóság elfogadásának zálogát. Mindez természetesen összefügg a kisebbségi sorsban élő költő történelemértelmezésével. A költemény zárósorai a történelmi tragédia katarziszát fejezik ki:

*Csengettyű szól, fehér havak zizegnek,
S ugatnak holmi távoli kutyák.*

*Vagy ágyú szól? Vagy kardok csengenek?
Új tábor zsong a távoli jövőben?
Felkelt ismét a nép? Árad megint?
Ismét, megint és mindörökre árad
A latrok ellen – Dózsa György nevével?*

Ó, képzelődöm.

Ez tehát a vég.

Én Istenem, hát ennyi volt az élet.

Elindult, súlyos tettek közt kanyargott,

S most körbe járt.

És íme, már egész.

A Dózsa György alakját és háborúját felidéző széles körű irodalom természetesen összefügg a város magyar kulturális hagyományaival és életével, mindez azonban inkább Temesvár szélesebb körű történelmi örökségét mutatja, és nem pusztán a magyar kulturális hagyományokat, amelyek különben önmagukban is jelentősek voltak. A város magyarosodásával együtt bontakozott ki Temesvár magyar irodalmi, általában kulturális élete, ennek következtében a korábbi németet a magyar művelődés egészítette ki, utóbb váltotta fel. (A román kulturális élet szinte teljes mértékben a görögkeleti püspökség körül szerveződött, ugyanez volt megfigyelhető szerb vonatkozásban is, a városban két ortodox püspöki központ: román és szerb is működött.) 1872-ben indult a *Temesi Lapok* (későbbi címei szerint *Délmagyarországi Lapok*, majd *Délmagyarországi Közlöny*), ez a sajtótermék egészen 1919-ig megjelent. 1903-ban indult a *Temesvári Hírlap*. 1875-ben alakult meg az állandó magyar színtársulat, 1903-ban hozták létre az Arany János Társaságot, és jóval korábban, 1871-ben Ormós Zsigmond alapította meg a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársaságot, ennek kezdeményezésére 1888-ban nyílt meg a város múzeuma. 1908-ban a nagyváradai Holnap ösztönzése nyomán Franyó Zoltán kezdeményezésére jött létre a Dél Irodalmi Társaság, ez 1910-ben Lengyel László szerkesztésében megjelentette a *Magyar Dél* című irodalmi folyóiratot. A társaság a Szabolcska Mihály által vezetett Arany János Társaság konzervatív szellemiségét kívánta volna ellensúlyozni. Tagjai között olyan akkori temesvári írókat, újságírókat találunk, mint Szávay Zalán és Vermes Ernő költők, Lengyel László újságíró, Gálos Rezső irodalomtörténész, aki Mikes Kelemenről, Bessenyei Györgyről, Kármán Józsefről és Szentjóni Szabó Lászlóról írott életrajzi munkáival hívta fel magára a figyelmet, Pogány Mihály a *Temesvári Hírlap* és Lovas Antal a *Temeswarer Zeitung* főszerkesztője, Róth Ottó szociológus, a helyi szociáldemokrata párt egyik vezetője, Novák Rezső festő, Bürger Ernő ügyvéd és Manojloviics Tódor neves szerb író, Ady Endre jóbarátja. (A társaság történetét Kubán Endre dolgozta fel az *Emlékezés a Dél Irodalmi Társaságra* címmel a kolozsvári *Korunk* 1967-es évfolyamában.) A Dél Irodalmi Társaság és a *Magyar Dél* című folyóirat a budapesti *Nyugat* íróival, a többi között Szomory Dezsővel, Dutka Ákossal és Hatvány Lajossal alakított ki kapcsolatot, s részese volt annak az erdélyi és bánátsági kulturális megújulásnak, amely a tizenkilencedik század utolsó évtizedeiben és a huszadik század első két évtizedében országszerte bekövetkezett. Ennek a kulturális megújulásnak olyan erdélyi műhelyei voltak, mint a Kolozsváron tevékenykedő Erdélyi Irodalmi Társaság (alakult 1888-ban), a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság (1876), az aradi Kölcsey Egyesület (1881), a nagyváradai Szigligeti Társaság (1892), a nagybányai Teleki Társaság (1908), a szatmári Kölcsey Kör (1892) és a nagykarolyi Kölcsey Egyesület (1897) és több más hasonló társaság – közéjük tartozott a két temesvári kulturális egyesület is.

A tizenkilencedik század második felében és a századfordulón fellépő temesvári magyar irodalmi élet három neves alkotó egyéniségét kell itt megemlítenünk: Ormós Zsigmondot, Gozdsu Eleket és Szabolcska Mihályt. Ormós Zsigmond a reformkori országgyűléseken mint jurátus kezdte közéleti pályafutását, Temesváron megyei tisztviselő, 1848-ban főszolgabíró és országgyűlési képviselő volt, a szabadságharc leverése után négy

esztendei várfogságra ítélték, néhány év múlva szabadult, Buziáson telepedett le, majd évekre Olaszországba költözött, 1861-ben Temes vármegye főjegyzője, majd Temes megyei alispán, később főispán, élete végén a budapesti országgyűlés főrendi házának tagja lett. Több regényt (*A bujdosó naplója*, *A halálos büntetés*, *Véres bosszú* stb.) adott közre, ezek többnyire Temesváron jelentek meg, mellettük a korai magyar társadalommal foglalkozó művelődéstörténeti tanulmányai ma is megkerülhetetlenek. Nevezetesen levélváltásai George Cantacuzino neves bukaresti államférfival. *Szabadelmű levelek vagy democrat labdacskok aristokrat görcs ellen* című, 1835-ben közreadott politikai vitairatát 1976-ban a Kriterion kiadó Téka sorozatában Benkő Samu jelentette meg – ezzel a művével kapott szerepet a ma is élő erdélyi – temesvári hagyományok között.

A város irodalmi életének másik, az előbbinél is jelentékenyebb képviselője a század-vég elbeszélő irodalmának sikeres megújítói között számon tartott Gozdsu Elek (a neves, a magyar–román együttműködést szorgalmazó, makedon származású bánsági román államférfi: Gozdsu Manó unokaöccse) volt. Életének második felét töltötte a bánsági városban, szépirodalmi műveit korábban hozta létre, ezek közül *Az aranyhajú asszony* című, 1880-ban és a *Köd* című, 1882-ben megjelent regényei, illetve a *Tantalus* című, 1886-ban közreadott elbeszélésfüzére helyet kapott a modern magyar elbeszélő irodalom megújítói között. Általában a magyar irodalmi szecesszió mesterei között tartják számon, olyan írók mellett, mint Petelei István, Papp Dániel, Thury Zoltán, Lovik Károly, Iványi Ödön, Justh Zsigmond és Ambrus Zoltán. Gozdsu magányos író volt, igazi jelentőségét jóval halála után fedezte fel az irodalomkritika, jóllehet Juhász Gyula már 1919-ben figyelemztetett jelentőségére. Mégis a *Nyugat* jeles kritikusanak: Lovass Gyulának a felfedező tanulmányáig, amely a *Vigília* című katolikus folyóiratban volt olvasható 1942-ben, kellett várni arra, hogy a modern magyar prózairodalom fejlődésében betöltött szerepe közismert legyen. Válogatott művei 1955-ben *Nemesrozsda*, 1969-ben *Köd*, végül 1982-ben *Az étlen farkas* címmel jelentek meg Budapesten. Ezek egy része a régi Temesvár életét mutatja be, igen érzékletes képet rajzolva a négy nyelvű, szellemiségében mégis egységes nagyváros társadalmáról és emberi egyéniségeiről. A bukaresti Irodalmi Könyvkiadó jóvoltából (a temesvári Pongrácz P. Mária munkája nyomán) került az olvasók elé *Anna-levelek* című kötete, amely Gozdsunak egy Weisz Anna nevű temesvári hölgyhöz 1906 és 1915 között írott ötszáznegyvenhárom levelét adta közre. Ezek a levelek a modern magyar írói stílus beszédes példái, ilyen módon nemcsak életrajzi, hanem, mondhatjuk, irodalomtörténeti szerepük is van.

Temesvári református lelkészként tevékenykedett, a századforduló konzervatív irodalmának népszerű egyénisége: Szabolcska Mihály, aki a mai olvasó előtt elsősorban mint Ady Endre ádáz ellenfele ismerős. Alföldi városokban tanult, később Genfben és Párizsban járt tanulmányúton, mint a Kisfaludy Társaság, a Petőfi Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia tagja, jelentékeny közéleti szerepet töltött be, verseit (a többi között) *Dalok hazulról* címmel 1910-ben, *Eszmények, álmok* címmel 1921-ben, *Őseim nyomán* címmel 1928-ban jelentette meg. Három évtizeden át, 1898 és 1928 között szolgálta a temesvári magyar református eklézsiát. Verseiben az ottani köznapi életet, a város körül élő természetet, a magyar falusi lakosság munkás köznapijait örökítette meg. Költői sorsára az a hiábavaló erőlködés nyomta rá a bélyegét, amellyel Ady Endre munkásságát szerette volna kiszorítani az irodalmi életből. Pedig nem minden tehetség nélkül munkálkodott, vannak versei, amelyek ma sem avultak el. Valamikor sokat idézték *A Grand Caféban* című, Párizsban írott versét, amelyről annak idején Horváth János *Magyar versek könyve* című klasszikus antológiája is felhívta a figyelmet. Ez valóban őszinte fájdalommal fejezi ki az idegen nagyvárosban hányódó vidéki magyar közérzetét, az idegenséget és a honvágyat:

*Sír a nóta, magyar nóta,
Muzsikálnak este óta
Messze, messze idegenben,
Mesebeli tündérkertben,
Egy párizsi fogadóba';
Fogadóba'!*

*Mennyi érzés, mennyi bánat,
Szíve van tán a nótának,
Oly szomorún sírdogálja:
Miben áll a mulatsága
Kondoroson a bojtárnak,
A bojtárnak.*

Közismert, hogy a fiatal Ady Endre is eltöltött néhány hónapot (1897. szeptember 23-tól 1898. január 27-ig) Temesváron, mint az ottani Királyi Tábla (azaz másodfokú bíróság) napidíjas írnoka. Húszesztendőes joghallgató volt ekkor, édesapjának barátja (mások szerint rokona): Makoldy Miklós, bírósági tisztviselő szerzett neki szerény állást, a debreceni egyetemen rá váró vizsgákra készült, napjait nagy dáridók és mulatozások töltötték ki, „A fehér hajóhoz” címzett kocsmát látogatta, végül is az erősen aulikus jellegű, lakosságát tekintve német többségű és császárhú városban nem érezte jól magát, és mihelyt lehetett, elmenekült Érmindszentre, Zilahra, majd Debrecenbe. A temesvári hónapokról igyekezett elfelejtkezni, verset alig írt ott, igazából csak egyetlen kedvetlen költeménye örökítette meg a temesvári élményeket. Ebben, a tulajdonképpen Reviczky Gyula költői stílusára emlékeztető *Milyen az ősz?* című versében olvasom:

*Itt hűvös ősz van. Lehullott már
Az első, hideg őszi dér,
Lemondani tanít a hulló,
Búcsúzó, sárgult falevél...
Az én szívem is rideg, fásult,
Csak néha sóvárg és beteg...
– Milyen az ősz maguknál, édes?
Óh, írja meg! Óh, írja meg!...*

Az első világháború vége, amely az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását és a történelmi Magyarország tragikus összeomlását hozta magával, egyszeriben átalakította Temesvár életét és kultúráját. A korábbi évtizedekben, ahogy ezt már említettem, a Monarchia egyik rohamosan fejlődő és gazdagodó városa volt, amely nemcsak a közeli Araddal és a bánsági városokkal, hanem Nagyvárad, Szegeddel, Szabadkával és természetesen Budapesttel is igen élénk és eredményes összeköttetéseket alakított ki. A háborús vereség viszont igen radikálisan átformálta a város életét. Kezdetben, néhány hónapon keresztül, a város először francia, később szerb katonai megszállás alá került, ez a helyzet jóformán fegyveres konfliktussal fenyegetett a szerb és a román haderő között. A trianoni békeszerződés mindazonáltal Romániának juttatta a várost, és vele a temesi vidék nagy részét, Szerbia csak egy kisebb területhez és néhány kisebb városhoz (Nagykikinda, Nagybecskerek, Zombolya) jutott. Kezdetben voltak magyar szervezkedések, amelyek megkísérelték a nagyhatalmi döntések megváltoztatását, vagy legalább a magyar (és német) lakosság valamiféle önkormányzatának kivívását, például az úgy-

nevezett „leveante-pörben” elítélt magyar fiatalok szervezkedése. Ezt a román hatóságok igen szigorúan megtorolták (a szervezkedés és a pör történetét egy évtizede Borsi-Kálmán Béla *Őt nemzedék, és ami előtte következik...* című munkája dolgozta fel!), ezek azonban nem érthettek el semmiféle eredményt, a román hatóságok viszont igen szigorúan léptek fel minden magyar nemzeti törekvéssel szemben. Így végül, néhány hónapos „interregnum” után a város és vidéke a nagymértékben megnövekedett román állam része lett.

Temesváron az állami fő hatalom megváltozása után, az erdélyi területeken 1918 óta folyamatosan kimutatható románosítási stratégia érvényesült. Ez a stratégia a tudatos államépítő szándékot szolgálta, a nem túl erős (nagyjából 54%-os) erdélyi román többséget, amely mindenekelőtt a falvakban (és néhány kisebb városban, főként a terület déli, délnyugati részén) volt található, elsősorban a nagyvárosokban igen gyorsan meg kívánta erősíteni. Ezt segítette elő a városokban élő magyarság (nagyjából száznyolcvanezer fő) áttelepülése (mondhatnánk átmenekülése) a trianoni Magyarország területére, majd a második világháború után a német lakosság igen nagy részének munkatáborokba hurcolása, és később a Német Szövetségi Köztársaságba költözése. A romániai németek átengedése fejében a bonni kormány igen nagy összegeket fizetett, ezekre elsősorban a Ceaușescu-féle vezetés tette rá a kezét.

Talán érdemes feljegyezni, hogy az 1941-es romániai népszámlálás a város 110 840 főt számláló lakosságán belül 30 940 németet, 44 349 románt és 20 090 magyart (vagyis a román lakosság még ebben az időben, két évtizeddel Trianon után is relatív kisebbséget alkotott), az 1956-os népszámlálás pedig a 142 257 fős lakoságon belül 75 855 románt, 24 326 németet és 29 968 magyart talált. Mára Temesvár lakosságának (ahogy Aradénak, Kolozsvárénak és Nagyváradénak) túlnyomó többsége román, ugyanakkor található egy erős magyar kisebbség, a németek létszáma viszont tragikus módon lecsökkent. Máskülönb a város a romániai viszonyokhoz képest demokratának és európainak mondható román vezetésű fontosnak tartja a történelmi városmag egykori német (és magyar) karakterének megőrzését, ennek korhű helyreállítását, és bizonyára az sem lehet véletlen, hogy az 1989. decemberi romániai forradalomnak Temesvár volt a kezdeményezője. Mint minden erdélyi (és magyarországi és európai) városnak, Temesvárnak is megvannak a maga történelmi hagyományai, és talán nem tévedek, ha kijelentem, hogy az erdélyi nagyvárosok közül, Nagyvárad mellett, Temesvár volt a leginkább polgárosultnak mondható.

Talán az is kijelenthető, hogy az 1919–1920-as hatalomváltás után, lehet, hogy éppen a modern és polgárosult urbanitása következtében, Temesvár szenvedte meg legkevésbé a trianoni sorsfordulót. Kolozsvár már csak az erdélyi magyar történelemben és művelődésben betöltött vezető szerepe és magyar többségű lakossága következtében, és jóval erősebb kollektív traumákkal élte át 1918 után, mint a Béga-parti város (ugyanaz elmondható Nagyváradról, Szatmárnémetiről és Aradról, Marosvásárhelyről is). Temesváron viszonylag zökkenők nélkül bontakozott ki a magyar (és német) irodalmi és színházi élet, nagyobb törések és válságok nélkül rendezkedett be a kisebbségi sorsba került magyarság, a német lakosság pedig egészen a második világháború végéig meghatározó szerepet töltött be. Mintegy természetes módon működtek tovább a korábbi intézmények, kulturális szervezetek és iskolák (például a piaristák országos hírű, magyar és német nyelven oktató gimnáziuma, amelynek tanári kara olyan országos hírű tudós egyéniségeket mutathatott fel, mint a kiváló dogmatikaprofesszor: Schütz Antal).

A város magyar nyelvű sajtójának továbbra is a *Temesvári Hírlap* volt a vezető intézménye, több, igaz rövidebb életű folyóirat is született, így a *Május*, az *Új Kelet*, az *Új Világ*, valamint a *Színház és Mozi*, a *Temesvári Színház* és a *Komédia* című lapok, illetve a város népszerű költőjének: Endre Károlynak a szerkesztésében megjelenő *Fajankó* című szati-

rikus lap. Ezek a sajtótermékek, hasonló módon a későbbiekben indult *Holnap*, *Szelektor*, *Repriz* és *Új Század* című lapokhoz, mindazonáltal igen rövid életűek voltak, és talán csak a Kubán Endre által jegyzett *Gyerekiúság*, valamint a Brázay Emil által irányított (és nem egy vitát, sőt sajtópert kiváltó) *A Toll* vált hosszabb életűvé (ez utóbbi például közel két évtizeden keresztül került a nyilvánosság elé). A tevékeny sajtóéletet igen fejlett nyomdaipar alapozta meg, és viszonylag gazdag könyvkiadói munka egészítette ki. Az erdélyi magyar könyvkiadás statisztikája szerint 1918 és 1940 között négyszázhuszonegy, vagyis évente több mint húsz magyar nyelvű könyv jelent meg.

Temesvár magyar kulturális életét számos társadalmi egyesület szervezte – igen eredményesen. 1928-ban alakult meg a Bánsági Magyar Közművelődési Egyesület, ez nemcsak a közművelődés szervezésében vállalt szerepet, hanem a magyar irodalom hagyományos értékeinek népszerűsítésében is, így Kisfaludy Sándor, Kisfaludy Károly, Széchenyi István, Vörösmarty Mihály, Katona József, Petőfi Sándor, Arany János, Madách Imre és mások munkásságáról emlékezett meg. Hasonlóképpen eredményekben gazdag tevékenységet folytatott a még a századfordulón létrejött Arany János Társaság, ennek működését a második világháború kitörése akadályozta meg. A temesvári magyar kulturális életnek, legalábbis a két világháború közötti korszakban, a neves építész: Székely László tervei nyomán létrehozott Magyar Ház volt a központja, ebben színelőadásokat, irodalmi esteket, tudományos konferenciákat rendeztek, olyan magyar közéleti és kulturális személyiségek közreműködésével, mint Márton Áron római katolikus püspök, Reményik Sándor, Kós Károly, Nyíró József és mások. A művelődési központ a háborús években nem működhetett, gondozását később a Magyar Népi Szövetség vette át, épületében kapott helyet a Bartók Béláról elnevezett népfőiskola. A romániai rendszerváltozás után az RMDSZ bánsági szervezete szeretett volna itt berendezkedni, ez a terv azonban kudarcot vallott, az épületet a felettébb rossz hírű, Olaszországban élő Iosif Constantin Drăgan (Ceaușescu egykori híve és támogatója) szerezte meg. Ismereteim szerint a jogtalanul elvett épület visszaszolgáltatására azóta sem került sor.

A Bánság „fővárosa” mindig irodalmunk tevékeny műhelyének számított, Csiky Gergelynek és Gozsdu Eleknek a huszadik században is voltak utódai. Olyan kiváló erdélyi magyar írók munkássága kötődik ide, mint Endre Károly, Franyó Zoltán, Méliusz József, Markovits Rodion, Ormós Iván, és olyan (később többnyire Magyarországon tevékenykedő) irodalomtudósok pályája indult Temesvárról, mint Turóczi-Trostler József, Kerényi Károly, Hauser Arnold és Gálos Dezső – ők később Budapesten szereztek hírnevet, Hauser Arnold pedig Bécsben, majd Londonban vált a művészettörténeti irodalom nemzetközileg elismert mesterévé. Azt is meg kell említenünk, hogy Kós Károly, aki az erdélyi magyar kultúra (irodalom, építőművészet és közművelődés) egyik legnagyobb alakja volt, 1883. december 16-án ugyancsak Temesváron született. Az elsőként említett három költő, vagyis Endre, Franyó és Méliusz életművében Temesvár (az ott töltött ifjúság, az ott végzett munka) igen nagy nyomot hagyott.

Endre Károly szülővárosában végzett felsőkereskedelmi iskolát, tisztviselő volt Budapesten, majd Temesváron, a háború után a kereskedelmi érdekvédő testület főtitkára, élete végén főkönyvelő. 1919-ben az *Ébredj*, 1920-ban a *Szemle* című temesvári kiadványok szerkesztője, az ottani Arany János Társaság főtitkára. A helikoni íróközösség és a Kemény Zsigmond Társaság tagja. Életének meghatározó élménye volt az a három esztendő, amelyet az itáliai fronton töltött, verseiben később a békés és alkotó élet mellett tett hitet. Ezt fejezik ki *Az ember, aki járva jár* (1922), majd évtizedekkel később *Az ember a csillagok alatt* (1947) című verseskötetei. A harmincas években a szélsőséges eszmei és politikai áramlatok ellen kibontakozó szellemi küzdelemben vállalt szerepet, így *Gorkij-requieme* (1936) című nagy ívű költeményében a szellemi ellenállás készségét fejezte ki: „Nehéz vallani, nagy

az önkény / S nincs más választás: / Törvény vagy örvény." A háborús évek után szinte újjászületett költészete, 1957-ben közreadták *Válogatott verseit*, 1962-ben *Elégiák és rapszódái*k, 1965-ben *Versék*, 1978-ban *Görzi elégiák* címmel jelent meg kötete. *Temesvár* című versében a számára otthont adó város iránt érzett szeretetét fejezte ki:

*Kilencszer annyi évod telt el,
mint lepergetett életem.
Hány kéz rombolt le s hány emelt fel,
míg bölcsőt tárhattál nekem.*

*S e kilencszer ennyi év alatt
mennyi mozgalmas pillanatot,
csodás és rút és felemás,
ölelés, ölés, zuhanás...*

*Lehet-e hinni, hogy csak ennyi?
Boldogulni és tönkremenni
mily parányi történelem –*

S nem tanultál meg jobbnak lenni.

*Hidd el, testvérem, s tarts velem,
– erre tanít meg a jelen –
mindnyájunkért kell lenni s tenni.*

Franyó Zoltán nevét elsősorban igen kiterjedt műfordító tevékenysége nyomán ismerik az olvasók, holott mint tanulmányíró és publicista is igen sokoldalú munkásságot fejtett ki. Aradon és Temesváron, majd a soproni katonai reáliskolában és a budapesti Ludovika Akadémián tanult, 1907-ben avatták hadnaggyá, ezután Temesvárra került. Részt vett a Dél Irodalmi Társaság megalapításában, verseket, műfordításokat és tanulmányokat közölt az irodalmi lapokban, így a *Nyugat*ban is. 1910-ben otthagyta a tiszti pályát, az aradi *Függetlenség*, a nagyváradi *Szabadság* és a *Nagyváradi Napló* munkatársa lett. Az *Osztályparlament Don Quijotéja* címmel Tisza István miniszterelnökről adott közre politikai pamfletet, ettől kezdve vállalt tevékeny szerepet a baloldali mozgalmakban. 1914-ben a galíciai hadszíntérre került, *A kárpáti harcokról* (1915) című munkájában háborús tapasztalatairól adott beszámolót. Megsebesült, ezután a bécsi hadi levéltárban teljesített szolgálatot, majd az olasz frontra küldték. Az októberi forradalom után a *Vörös Lobogó* című újság szerkesztője és a közoktatásügyi népbiztosság munkatársa lett, majd Bécsbe emigrált, ahol az egyetemen keleti nyelveket tanult, a *Tűz* és a *Bécsi Magyar Újság* közölte írásait. 1923-ban költözött Aradra, majd Temesvárra, megindította a *Genius*, majd az *Új Genius* című folyóiratokat, Temesváron az 5 (később 6) *Órai Újság* szerkesztője lett, 1938-ban a Temesvári Lapkiadó Részvénytársaság egyszerre négy lapjának (*Aradi Friss Újság*, *Aradi Újság*, *Bánáti Friss Újság*, *Esti Újság*) is szerkesztője volt.

Írói tevékenysége megoszlott a publicisztika és a műfordítás között. Mint irodalmi és közéleti írásk szerzője, egyaránt foglalkozott a magyar és világirodalom törekvéseivel, például Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Szép Ernő, Osváth Ernő, illetve Rilke, Arghezi, Rabindranath Tagore (akinek nevét a Nobel-díj kapta fel), és mindenekelőtt Ady Endre munkásságával, róla *Ady-émlékek* címmel az *Igaz Szó* című folyóirat 1957-es évfolyamában egész tanulmány- és emlékezősorozatot adott közre. A költőt irodalmi és politikai

példaképeinek tekintette, írásaiban arra törekedett, hogy a különféle (jobb- és baloldali) politikai torzításokat elutasítva jelölje ki irodalomtörténeti helyét. Írásaiban igen gyakran foglalkozott a temesvári közélettel, nemegyszer ironikus módon számolva be tapasztalatairól. Ezekből az írásokból egy kis „temesvári művelődéstörténet” is kibontakozik, amely szemléletesen mutatja be a nagyváros közéletét, szellemi életét a harmincas és a nyolcvanas évek között.

Temesvár bizonyára leginkább figyelemre méltó irodalmi képviselője Méliusz József volt, aki a városban született, az ottani Piarista Gimnáziumban tanult, a budapesti Műszaki Egyetemen, majd Zürichben, Kolozsváron és Berlinben folytatott teológiai tanulmányokat. Református lelkészi képesítést szerzett, azonban igen korán (még németországi tapasztalatainak hatására) csatlakozott a kommunista mozgalomhoz, a kolozsvári *Korunk* főmunkatársa lett, szülővárosában vett részt az Antonescu-diktatúra ellen fellépő baloldali mozgalomban, az ott szerzett tapasztalatok nyomán írta (évtizedeken keresztül kiadatlanul maradt) *Város a ködben* című önéletrajzi regényét, ennek írói módszere szerencsés módon egyesítette a harmincas évek szociográfikus „valóságírodalmának” és Marcel Proust nagyregényének (*Az eltűnt idő nyomában*) a személyes emlékek életre keltésére épülő elbeszélő módszerét. Mint ilyen, Méliusz regénye kétségtelenül az erdélyi magyar elbeszélő irodalom maradandó alkotásai közé tartozik. Az író drámába illő színekkel mutatja be a város életének gyökeres átalakulását, először a háború által okozott szomorú köznapi tapasztalatokat, majd a kétszeres uralomváltozás (először a szerb, majd a román berendezkedés) kiábrándító eseményeit és következményeit.

A mindenképpen emlékezetes (és szomorú módon elfelejtett) történelmi beszámoló egyik utolsó fejezetéből idézek itt egy részletet, amely a román katonaság temesvári bevonulását örökíti meg: *„A bizonytalan napok gyorsan röppültek, szálltak, elmaradtak mögöttünk, és a város, mely különösnél különösebb történések színhelyévé vált abban az időben, úgy tetszett, rohanást hagyja el a jelene pillanatait, azt a meghökkent hangulatot, a valóságnak azt a szélességi fokát, ahonnan csak tovább lehet hajózni, kikötni nincs hol. Egy nyári napon olyan hideg szelek fújtak, mintha az Északi-sark levegője tört volna ránk, és amikor a hideg szelek felkavarták piaci árusok standjai közt a port, s ez a hideg a csatorna felső folyása felől érkezett a nádason, az erdőkön, a falvak és külvárosok rogyant háztetőin átkelve, nos, egy ilyen napon megtudtuk, hogy Párizs mellett döntöttek: valóban, végleg és visszavonhatatlanul levegőbe röppült az Osztrák–Magyar Monarchia, Károly király és Zita királynő nem jön vissza, vége Tisza Istvánnak, tényleg vége minden illúzióknak, megkaptuk a kegyelemdőfést. A hegyek felől apró lovaikon szapora dobogással tartottak városunk felé egy új hadsereg előőrsei. Még azon az éjszakán kivonultak a szerb csapatok. És reggel, lovaikat kötőféken vezetve, zörgő szekerekkel, elcsigázva és kimerülten megérkezett a keleti országutakon a Párizs melletti döntés megtestesítője: a román hadsereg.”*

Méliusz József a második világháború végéig élt Temesváron (közben hosszú hónapokat töltött nyugat-európai városokban), majd 1944 után az erdélyi magyar közélet és irodalom neves képviselőjeként Kolozsvárra, később Bukarestbe költözött, közben egy koncepció per áldozataként, 1949 és 1955 között, koholt vádak nyomán, embertelen körülmények között börtönben szenvedett. Ott szerzett tapasztalatairól számolt be 1982-ben közreadott *Tranzit kávéház* című regényes visszaemlékezésében, ez a könyve is erőteljesen valóságos és fantasztikusan abszurd motívumokból épült fel. Méliusz József gondolkodása, regényíró módszere és valóságábrázolása, amelyre nemegyszer az avantgárd irodalom eljárásai hatottak, sok tekintetben különbözött az erdélyi elbeszélő irodalom hagyományosabb prózapoétikájától – valójában ennek a személyes prózapoétikának a háttérben is megtalálhatóak a temesvári kultúra, vagyis egy jellegzetesen nyugat-európai (német és francia) hagyományokat képviselő szellemiség nyomai.

A második világháború zivatarai viszonylag kevésbé érintették a város életét, az 1944. augusztus 25-i román fegyverszünet (pontosabban: átállás a németek oldaláról a Szovjetunió oldalára) Temesváron nem járt háborús eseményekkel és pusztítással. (A város irányába meglehetősen csekély erőkkel megindított magyar és német támadás Arad után igen gyorsan kifulladt.) A temesvári magyar kulturális élet is hamarosan újjászerveződött, új intézményekkel gazdagodott, Markovits Rodion elnökletével 1946-ban létrejött a Bánsági Magyar Írók Egyesülete, 1944-ben megindult a *Bánsági Írás* című folyóirat, majd 1957-ben a Romániai Írók Szövetségének kiadásában a *Bánsági Üzenet*, 1946-ban megjelent a *Bánsági Magyar Írók Antológiája*, 1961-ben a *Bánáti Tükör*, 1975-ben a fiatal költőket bemutató *Hangrobbanás* című antológia, majd négy kötetben a *Lépcsők* című irodalmi gyűjtemény. 1967-ben *Egy szelet fény* címmel a Népi Alkotások Háza is adott ki egy kisebb válogatást. Több új könyvkiadó, így a Litera, a Magyar Népi Szövetség és a Római Katolikus Népszövetség kiadója is jelentetett meg magyar irodalmi műveket. A magyar egyesületeket és az egyházi könyvkiadókat azonban 1948 után megszüntették, így a magyar irodalmi kultúra hosszabb időn át gazda nélkül maradt. 1948-ban már román hivatalos nyelven kezdett működni a Flacăra Irodalmi Kör, itt a magyar írók műveit is románul olvasták fel. 1951-ben az irodalmi kör magyar tagjai, mindenekelőtt Anavi Ádám és Gáspár Tibor kezdeményezésének köszönhetően megalakult az Ady Endre Irodalmi Kör, amely 1979-ben Franyó Zoltán nevét vette fel. Lassan felnőtt egy új írói nemzedék, ennek Bodor Pál, Deák Tamás, Majtényi Erik, Márki Zoltán, Szász János, a későbbiek során még Bárányi Ferenc, Bárányi Ildikó, Mandics György, Mandicsné Veress Zsuzsanna, Pongrácz P. Mária, Szekernyés János és mások voltak a tagjai. A későbbiek során közülük többen (így Bodor Pál és Deák Tamás) áttelepültek Magyarországra.

Közülük mindenekelőtt Deák Tamás, Bodor Pál, Majtényi Erik és Szász János munkásságára kell felhívni az olvasó figyelmét: mind a négyen azt az urbánus szellemiségű (nyugat-európai mintákat követő) irodalmiságot képviselik, amelyre az erdélyi magyar irodalom iránt érdeklődő magyarországi olvasóközönség kevésbé szokott figyelni. Deák Tamás részben a városban töltötte ifjúságát, az ottani piarista gimnáziumban érettségizett, majd Kolozsváron (végül Budapesten) talált otthonra, sikeres, *Egy agglegény emlékezései* (1971) című, tulajdonképpen önéletrajznak tekinthető regényének világában is felfedezhetők korábbi temesvári tapasztalatai. Bodor Pál a magyar fővárosban született, gyermekkorát Temesváron töltötte (ő is a piaristák gimnáziumában tanult), a *Gaudeamus* című ottani diáklap szerkesztőjeként szerezte első újságírói tapasztalatait. *Svájci villa* (1981) című önéletrajzi motívumokból építkező regényének világába belejászottak a régi Bánság világában szerzett élményei is. Ezek felidézése nyomán rajzol képet először a Német Birodalom szimpatizánsairól, később a kommunista párt funkcionáriusairól, mindkét társadalmi tablót keserű irónia szövi át. A regényből kiderül, hogy a „régii világbeli polgároknak” mindkét diktatórikus rendszerben a kiszolgáltatottak sorsa jutott. Majtényi Erik maga is temesvári német eredetű családban született, gyári munkásból lett író, politikai és kulturális lapok szerkesztője. *Hajóharang a Hold utcában* (1976) című regénye önéletrajzi jellegű, ennek lineáris szerkezetét ugyanakkor esszészerű részletek, mi több, a fantasztikus irodalomba illő epizódok törik meg, így bontakozik ki az olvasó előtt az író számvetésre törekvő önvizsgálata. Szász János Belgrádban született, egyéves korában került Temesvárra, később Kolozsvárra, végül Bukarestbe, *Elsők és utolsók* (1972) című regénytrilógiájában temesvári ifjúságának tapasztalatait is életre kelti. A most említett regényekből valójában a huszadik század első felének temesvári világa bontakozik ki, nemegyszer nosztalgikus módon, arra utalva, hogy a négy nemzeti kultúrának is otthont adó temesvári polgári világ milyen gyökeresen átalakult a huszadik század második felében, és ez az átalakulás milyen szomorú veszteségekkel járt együtt.

Köztudomású, hogy az 1989 telén végbement romániai demokratikus átalakulásnak Temesvár volt a központja, a Tőkés László református lelkész ellen elrendelt intézkedések következtében robbant ki az a tömeges felháborodás, amely aztán a román tömegekre is átterjedve véget vetett a zsarnoki rendszernek, és a Ceaușescu házaspár kivégzéséhez vezetett. A város akkor valóban a romániai demokrácia műhelye volt, rendre alakultak meg az új politikai és kulturális intézmények, közöttük magyar intézmények is. 1990 elején alakult meg a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) helyi szervezete, az Állami Magyar Színház felvette az egykoron a városban tevékenykedett Csiky Gergely nevét, kiváló rendezők és népszerű színészek hódítottak új közönséget a magyar színházi kultúra és az erdélyi magyar drámairodalom számára. A színház minden évad végén (békéscsabai, újvidéki, szabadkai és aradi színtársulatok közreműködésével) színházi találkozót rendez. 1990-ben a korábbi *Szabad Szó* című megyei újság utódjaként megindult a *Temesvári Új Szó* című napilap, az Erdélyi Kárpát Egyesület bántási szervezete jelenteti meg az *Útjelző* című időszakos közlönyt, *Kút* címmel református lap jelenik meg, és több megyére kiterjedő munkával megindult a *Nyugati Jelen* című napilap. Ugyancsak népszerűek a temesvári rádió magyar adásai. A romániai rendszerváltozásnak köszönhetően Temesváron ismét felélénkült a magyar kulturális, irodalmi, színházi, művészeti és egyházi élet, és ennek fórumain gyakran jelennek meg erdélyi és magyarországi kulturális intézmények képviselői is. Temesvár magyarsága igen sokat veszített (létszámában, intézményeiben egyaránt) Trianon óta, az azonban kétségtelen (magam is szereztem erről tapasztalatokat), hogy a temesvári magyar értelmiség, közélet és kulturális intézményrendszer igen áldozatosan munkálkodik azon, hogy a város magyar hagyományai átvészeljék a változó időt.